

КОЛІСНИКОВА Г. В.,
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 346.548

ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ЯКІСНИЙ ТОВАР: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Метою статті є ретроспективний аналіз суб'єктивного права споживача на якісний товар і сучасних тенденцій у забезпеченні його реалізації як на вітчизняному, так і на міжнародному рівнях; вироблення оптимальних рекомендацій щодо адаптації законодавства України, спрямованого на захист прав споживачів, до вимог Європейського Союзу.

Ключові слова: споживач, права споживачів, якість товару, безпека товару, захист прав споживачів, якісна продукція.

Целью статьи является ретроспективный анализ субъективного права потребителя на качественный товар и современных тенденций в обеспечении его реализации как на отечественном, так и на международном уровнях; разработка оптимальных рекомендаций по адаптации законодательства Украины, направленного на защиту прав потребителей, к требованиям Европейского Союза.

Ключевые слова: потребитель, права потребителей, качество товара, безопасность продукции, защита прав потребителей, качественная продукция.

The retrospective analysis of the subjective right consumer became the aim of the real article on a quality commodity and modern tendencies in providing of his realization both on home, and at an international level; making of optimal recommendations is in relation to adaptation of the legislation of Ukraine, sent to the protection of consumers to the requirements of European Union.

Key words: consumer, rights for consumers, quality of commodity, safety of commodity, protection of consumers, quality products.

Вступ. Актуальність статті зумовлена передусім тим, що одним із пріоритетних напрямів подальшого розвитку вітчизняного цивільного законодавства є вдосконалення норм інституту зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої споживачам. Обраний курс вимагає адаптації положень вітчизняних нормативно-правових актів до законодавства країн Європейського Союзу, де права споживача загалом і право споживача на якісний товар зокрема є невід'ємною частиною основоположних прав і свобод людини.

Проблеми інституту зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої споживачам, загалом і право споживача на якісний товар зокрема аналізувались і висвітлювались к працях М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, М.О. Барінова, Т.В. Боднар, О.С. Іоффе, О.Ю. Кабалкіна, А.О. Собчака, С.А. Косінова, О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Г.А. Осетинської, В.П. Паліюка, О.П. Письменної, Є.О. Батищева, В.Ю. Самочкіна.

Постановка завдання. Метою статті є ретроспективний аналіз суб'єктивного права споживача на якісний товар і сучасних тенденцій у забезпеченні його реалізації як на вітчизняному, так і на міжнародному рівнях; вироблення оптимальних рекомендацій щодо

адаптації законодавства України, спрямованого на захист прав споживачів, до вимог Європейського Союзу.

Результати дослідження. Взаємини між споживачем (покупцем) і підприємцем (виробником, постачальником, продавцем) існували віддавна. Вони зазнали безліч трансформацій. Однак загалом спільним для кожної віхи історії було нав'язування споживачу з боку його контрагента вигідніших останньому умов договору.

З ускладненням товарного виробництва відбувалося вдосконалення нормативних приписів, спрямованих на захист населення від товарів із прихованими недоліками. Особлива увага зверталась на продукти харчування, оскільки в ті часи людство потерпало від поширення епідемій. Для протидії таким правопорушенням у Стародавньому Римі були створені курульні еділи, які виконували функції «господарської поліції» [2, с. 144].

Утім у часи Середньовіччя, коли основним місцем торгівлі був ринок, прийняті приписи більше закріплювали звичаї і традиції, що склалися на ринку хаотично.

Зокрема, в Англії в XIII ст. король особисто карав за нечесну практику в торгівлі, а в Росії в часи Петра Великого того, хто обдурич або продав неякісний товар, судили при всіх на площі [1, с. 31].

У XV ст. в Австрії існувала така торговельна практика, яка передбачала, що продавець скислого молока повинен був випити увесь неякісний продукт, а у Франції в XVI ст. покупець мав право закидати тухлими яйцями того, хто їх йому продав. У багатьох країнах існували спеціальні посади «ринкових інспекторів», які стежили за дотриманням справедливості в торговельних угодах. У Стародавньому Китаї цю посаду один час посідав великий філософ Конфуцій [1, с. 211].

Із розширенням ринку (географічно та за обсягом товарообігу), виходом його за національні межі, а також із появою нових форм виробництва й торгівлі, для яких старі звичаї стали непридатними, нерівність між споживачем і продавцем посилювалася. Подолати її можна було лише за допомогою формальних законодавчих приписів, які поширювалися в країнах разом із розвитком ринкової економіки та громадянського суспільства.

До початку XX ст. в більшості країн закони, що стосувалися захисту прав споживачів, були інтегровані в цивільне, адміністративне й торговельне законодавство. Із початку XX ст. в низці європейських країн і США почали ухвалювати спеціальні закони, що регулювали певні споживчі питання. У наш час розвиток системи захисту прав споживача триває, що зумовлено посиленням інтеграційних і глобалізаційних процесів у світовій економіці.

За радянських часів існувала практика притягнення до цивільно-правової відповідальності виробників неякісних товарів, недоліки яких ставали причиною завдання шкоди громадянам, за межами гарантійних термінів. Це знайшло своє офіційне закріплення в п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за випуск промисловими підприємствами недоброякісної, нестандартної або некомплектної продукції й за випуск у продаж таких товарів у торговельних підприємствах» від 5 квітня 1985 р. № 1 [9].

Сьогодні основними джерелами правового регулювання цього виду зобов'язань є норми цивільного права, які містяться передусім у Цивільному кодексі (далі – ЦК) України та Законі України «Про захист прав споживачів». Кожен із цих нормативних актів має свої особливості регулювання вказаних відносин, що зумовлюються специфікою сфер їх виникнення.

ЦК України прописує договірні питання та відповідальність за їх неналежне виконання тощо. Разом із тим у Кодексі безпосередньо не вживається термін «споживач», однак, регулюючи ті чи інші питання, він усе одно так чи інакше стосується споживача як такого. У деяких статтях ЦК України (наприклад, ч. 3 ст. 698 (договір роздрібної купівлі-продажу) або ч. 3 ст. 865 ЦК (договір побутового підяду)) говориться, що в разі неврегулювання відносин цим Кодексом застосовується законодавство про захист прав споживачів, чим ніби опосередковано визнається, що норми ЦК регулюють захист прав споживачів.

Спеціальним законодавчим актом із питань забезпечення прав споживачів є Закон України «Про захист прав споживачів» у редакції зі змінами та доповненнями від 3 вересня

2015 р. На слушний погляд деяких науковців, цей Закон є спеціальним комплексним законодавчим актом, який містить особливі методи і способи захисту прав споживачів. Ці особливості полягають насамперед у встановленні, крім звичайних, ще й додаткових гарантій реалізації споживачами своїх прав і підвищеної відповідальності зобов'язаних стосовно споживачів осіб [6, с. 76].

Цей Закон регулює відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками, виконавцями, продавцями різних форм власності, а також установлює права споживачів. Ми погоджуємося з тими науковцями, які на основі аналізу положень зазначеного Закону роблять висновок про міжгалузевий, комплексний характер змісту його норм. На їхню думку, в законодавстві про захист прав споживачів перетинаються нормативно-правові акти (природно, що й норми) конституційного, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального та інших галузей законодавства [8, с. 98].

Санкції за порушення прав споживачів передбачено в Законі України «Про захист прав споживачів» (ст. 23), Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному кодексі України.

Стан захисту прав споживачів у нашій державі залишається, на жаль, невтішним. Підтвердженням цього є аналіз ситуації на споживчому ринку України, який свідчить, що кількість порушень у сфері захисту прав споживачів за останнє десятиріччя не зменшилася і становить понад 90% від загальної кількості перевірених суб'єктів господарювання. Майже тридцять років не переглядалися норми безпеки товарів. Споживчий ринок продовжує насичуватися сурогатами, неякісними, фальсифікованими та небезпечними для людей товарами. Неповною мірою реалізується право споживача на отримання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товари, роботи й послуги. Критичною є ситуація з наданням фінансових послуг, зокрема із кредитуванням, страхуванням тощо. Потребує розвитку можливість реалізації права споживача бути почутим і права на відшкодування збитків.

Під час фінансової та економічної кризи споживачі залишаються незахищеними з боку держави. Фактично створено законодавчі, нормативні, інституційні умови для наступу недобросовісного бізнесу на права споживачів. Унаслідок неможливості забезпечення державою реалізації конституційного права на якість і безпеку товарів суттєво страждає імідж країни в очах міжнародної спільноти.

Проведений аналіз свідчить, що проблема існування на споживчому ринку України величезних обсягів реалізації неякісних і небезпечних для здоров'я товарів масового споживання викликана багатьма причинами і стосується всього ланцюга економічних та правових відносин, від їх виробництва (імпорту) до ринкової реалізації.

Серед причин організаційного характеру головною є суттєве послаблення контролю за якістю товарів, яке виникло внаслідок демонтажу старої й недостатнього налагодження функціонування нової системи контролю, насамперед масштабної корупції.

На цей час в Україні існує досить розгалужена державна система контролю за якістю товарів, яка включає санітарно-епідеміологічну службу МОЗ, органи сертифікації продукції Держстандарту й інших міністерств і відомств, органи контролю Держспоживзахисту. Проте якість продукції на споживчому ринку залишається низькою, що засвідчують дані санітарно-епідеміологічної служби.

Ситуація на споживчому ринку України свідчить про неефективність роботи наглядових органів. Інтеграція України до європейського економічного простору вимагає поступового зближення вітчизняної законодавчої й нормативної бази з відповідною базою Європейського Союзу, суттєвою особливістю якої є здійснення контролю за якістю і безпекою продукції як на стадії виробництва, так і в торговельній мережі.

В Україні сьогодні вже діють деякі європейські директиви в рамках міжнародних угод, підписаних нашою країною, які доповнюють вітчизняне законодавство про захист прав та інтересів споживачів нормами, визнаними у світовій і європейській спільноті, зокрема звернення до Страсбурзького суду. Інститут захисту прав споживачів належить до пріоритетних сфер адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (ст. ст.

51, 52, 75 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р., розділ 5 Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу») [4, с. 16].

Однією з найважливіших передумов ефективності захисту прав споживачів і виходу нашої держави на європейські ринки є відповідність національної продукції міжнародним і регіональним стандартам. У цьому сенсі стандартизація й сертифікація стають своєрідними інструментами забезпечення прав споживачів і конкурентоспроможності й ефективного партнерства виробника, замовника, продавця та споживача на всіх рівнях управління. Саме на це націлена Державна програма стандартизації на 2011–2015 роки, метою якої є забезпечення розвитку національної системи стандартизації, її відповідності вимогам Угоди про технічні бар'єри в торгівлі (далі – Угода про ТБТ СОТ) і гармонізації із системою стандартизації Європейського Союзу [5].

У більшості країн Європи у сфері стандартизації й сертифікації функції розподілені між державними (урядовими) та недержавними національними органами. Це передбачає втручання держави в ті складові (елементи) технічного регулювання, де ситуацію складно вирішити без участі органів влади (здебільшого систем метрології, стандартизації, акредитації), але не охоплює ті складові, що можуть повною мірою експлуатуватися приватною промисловістю (випробування, сертифікація). Такий тип підходу використовують майже в усіх економічно розвинутих країнах. Він забезпечує високий рівень конкуренції, має засоби безпеки.

Щодо підтвердження відповідності (сертифікації) продукції, то застосовується варіант, коли діють акредитовані державні і приватні лабораторії та надають послуги за ринковими цінами, а клієнт має право вільного вибору щодо того, послугами якої лабораторії скористатися. У деяких випадках функції стандартизації й акредитації виконуються в одній і тій самій державній організації.

Сьогодні використовуються такі підходи до організації технічного регулювання, коли функціонування систем спонукає уряд брати участь у впровадженні національного механізму якості, що координує національні системи метрології, стандартизації й акредитації, при цьому уряд не втручається в роботу самого механізму. Випробування й сертифікація є прерогативою насамперед приватної промисловості. Національний механізм якості забезпечує міжнародне визнання через акредитацію й національний інститут метрології.

Деякі промислові сектори беруть на себе відповідальність за розробку національних стандартів за сприяння й повної координації національним органом зі стандартизації. Національний орган зі стандартизації бере на себе відповідальність за акредитацію тих органів зі стандартизації, що належать приватним секторам, з метою забезпечення їх відповідності міжнародним вимогам, таким як Угода ТБТ СОТ. У цьому випадку надання послуг знаходиться в руках приватних організацій, але уряд може цілком керувати ефективністю системи. Такий підхід, що формує принципово нову модель технічного регулювання – систему якості, обрала невелика кількість країн.

Участь у діяльності цих організацій створює основи для торгово-економічного співробітництва із зарубіжними країнами. Так, представники Держспоживстандарту України беруть участь у 67 двосторонніх торгово-економічних комісіях з основними країнами-партнерами.

В Україні системи стандартизації й сертифікації очолює інтегрований орган – Держспоживстандарт – Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики. Перевага такого підходу полягає в тому, що органи влади підтримують усі складові технічного регулювання (стандартизацію, метрологію, підтвердження відповідності, сертифікацію, акредитацію), що значно спрощує загальний підхід до їх організації та інтеграцію відповідного законодавства.

Функціонування національної системи стандартизації можливе при використанні механізмів державного регулювання. Основні результати забезпечуються нормативно-правовими й організаційними механізмами.

Організаційний механізм представлений органами зі стандартизації та сертифікації. Держспоживстандарт України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України і спрямована на формування національної системи стандартизації відповідно до світової практики через мережі технічних комітетів зі стандартизації у провідних галузях науки, техніки й економіки України. Основною метою Держспоживстандарту України є посилення захисту прав споживачів шляхом удосконалення системи технічного регулювання.

Основними пріоритетними напрями діяльності Держспоживстандарту є такі:

- створення ринкових механізмів захисту прав споживачів, адекватних європейським вимогам; дотримання балансу інтересів споживачів, виробників, підприємців, органів влади в забезпеченні пріоритетів державної політики у сфері захисту прав споживачів;
- підвищення ефективності функціонування національної системи технічного регулювання в інтересах споживачів на основі гармонізації законодавства з вимогами Світової організації торгівлі та Європейського Союзу;
- удосконалення державного контролю й нагляду на споживчому ринку та виробництві;
- забезпечення балансу між технічним регулюванням і споживчою політикою;
- організація інформаційного забезпечення підприємств щодо сучасних систем управління відповідно до національних і міжнародних стандартів.

У рамках цього органу функціонують органи виконавчої влади у сфері стандартизації, технічні комітети, науково-дослідні інститути (НДІ) й територіальні органи державного управління в особі державних центрів стандартизації, метрології та сертифікації.

Відповідно до представлених повноважень, Держспоживстандарт України бере участь у діяльності міжнародних і регіональних організацій (у тому числі з питань сертифікації): Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) – статус повного члена з 1993 р.; Міжнародної електротехнічної комісії (IEC) – статус повного члена з 1993 р.; Міжнародної організації законодавчої метрології (OIML) – статус члена-кореспондента з 1997 р. тощо.

Нерозривно з розвитком стандартизації розвиваються процедури підтвердження відповідності й визнання результатів сертифікації. Сьогодні в Держспоживстандарті України в порядку, встановленому законодавством, зареєстрована найбільша за масштабністю виконуваних робіт система сертифікації – УкрСЕПРО, в рамках якої діє більше ніж 140 акредитованих Держспоживстандартом України органів з обов'язкової сертифікації і близько 170 випробувальних лабораторій (центрів). Для підприємства, що бажає вийти на світовий ринок або розширити торговельну діяльність, сертифікат на систему якості, виданий незалежною міжнародно визнаною організацією із сертифікації, має високу ринкову цінність. Серед зарубіжних органів із сертифікації в Україні працюють представники концерну «ТЮФ-Рейнланд» (Німеччина), «Бюро Веритас» (Франція), «Ллойд Регістр» (Великобританія), Британського інституту стандартизації (ВБІ) [7].

Для співробітництва України з регіональними організаціями країн Західної Європи у сфері стандартизації вважається доцільним активізувати діяльність Держспоживстандарту України, зацікавлених міністерств і відомств. Це вимагає здійснення комплексу заходів:

- дослідження й визначення можливості приєднання України до Кодексу стандартів ГАТТ з метою забезпечення сприятливих умов для реалізації українських товарів на європейському ринку;
- проведення техніко-економічного аналізу рівня відповідності вітчизняних нормативних документів міжнародним стандартам ІБО та ІЕС, а також європейським стандартам у галузях, що мають безпосередній стосунок до зовнішньоторговельного співробітництва в рамках Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку й у перспективі;
- дослідження пріоритетних напрямів торговельно-економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу та розробка пропозицій щодо створення нормативної бази для їх забезпечення з урахуванням результатів двосторонньої взаємодії у сфері стандартизації та якості в рамках відповідних міжнародних організацій тощо.

Висновки. Отже, процеси глобалізації визначають необхідність реалізації консолідованої з усіма учасниками ринкових відносин споживчої політики, постійного вдосконалення законодавства про захист прав споживачів і фінансового забезпечення заходів у цій сфері та, зокрема, прав споживача на якісний і безпечний для здоров'я товар.

Список використаних джерел:

1. Алешина И.В. Культурные ценности в поведении потребителей глобальных рынков / И.В. Алешина // Актуальные проблемы управления. – Вып. 1. – М. : ГАУ, 2014. – 466 с.
2. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : [монографія] / А.М. Бойко. – Львів : Видавничий центр Л 2, 2010.
3. Благоев В. Маркетинг в определениях и примерах / В. Благоев ; пер. с болг. – 2-е изд. – СПб. : Научный центр «Корпорации двадцатый трест», 2011. – 322 с.
4. Гайдаенко Т.А. Маркетинговое управление. Полный курс МВА. Принципы управленческих решений и российская практика / Т.А. Гайдаенко. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с.
5. Державна програма стандартизації на 2011–2015 роки, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2011 р. № 229 // МЕГА НаУ : проф. юрид. система.
6. Іваненко Л. Наукове обґрунтування необхідності внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» / Л. Іваненко // Право України. – 2005. – № 5. – С. 74–78.
7. Інформаційно-аналітичні матеріали про підсумки роботи Держспоживстандарту України у 2012 році.
8. Кагал Т. Законодавство про захист прав споживачів у сфері якості товарів у системі законодавства України / І. Кагал // Право України. – 1998. – № 8. – С. 98–101.
9. О практике применения судами законодательства об ответственности за выпуск на промышленных предприятиях недоброкачественной, нестандартной или некомплектной продукции и за выпуск и продажу таких товаров в торговых предприятиях : Постановление Пленума Верхов. Суда СССР от 5 апр. 1985 г. № 1 // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924–1986 / под общ. ред. В.И. Тербилова. – М., 1987. – С. 659–667.

